

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба рисолаи номзоди Қурбонов Диловаршо Мирзоевич дар мавзӯи «Аз таърихи мақулаҳои фазо ва вақт дар фаҳмиши назарияи нисбият» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.10 – Таърихи илм ва техника (таърихи физика)

Мавзӯи рисолаи номзоди Қурбонов Д.М. ба яке аз масъалаҳои мубрами таърихи физика бахшида шудааст. Ҳарчанд дар мавриди таърихи назарияи нисбият ва таҳлили физикиву фалсафии он таҳқиқоти бисёре ба забонҳои русиву тоҷикӣ мавҷуданд, вале ин рисола ба забони тоҷикӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин диссертатсия аз рӯи рамзи 07.00.10 – Таърихи илм ва техника (таърихи физика) ба шумор меравад. Нуктаи муҳими мубрамияти мавзӯ дар он низ содир мешавад, ки мақулаҳои «фазо» ва «вақт» аз назари донишмандони асримиёнагии тоҷику форс дар иртибот бо назарияи нисбият мавриди пажӯҳиши диссертатсионӣ қарор гирифтааст.

Дар натиҷаи хулосаҳои бобҳои баррасишаванда, хулосаи умумӣ ва мазмуну мундариҷаи таҳқиқоти мазкур маълум мегардад, ки рисола ба масъалаҳои мубрами таърихи илм бахшида шуда, бо таҳассуси 07.00.10 – таърихи илм ва техника (илмҳои физика) комилан мувофиқат мекунад.

Як нуктаи дигар қобили таъкид ва боиси ёдоварист, ин ки бо фармони Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2020-2040 ҳамчун 20-солаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ эълон шудааст, ки пажӯҳиши мавзӯи мазкур низ аз мубрамияти он шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тавр, аҳамият, мубрамият ва зарурияти омӯзишу пажӯҳиши мақулаҳои фазо ва вақт дар фаҳмиши назарияи нисбият дуруст ва саривақтӣ буда, сабаби интихоби мавзӯи диссертатсионии Қурбонов Д.М. гардидааст.

Аҳамияти назариявӣ амалии масъала. Рисола дорои арзиши илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-таърихӣ мебошад. Маводи тадқиқот, хулоса, натиҷа, пешниҳод ва интишороти муаллиф метавонад ҳамчун манбаи омӯзишӣ дар

соҳаи таърихи физика дар мисоли дарку фаҳмиши принципи нисбият (ПН), назарияи нисбияти хос (ННХ) ва назарияи нисбияти умумӣ (ННУ) хизмати арзанда намоянд.

Натиҷаҳои таҳқиқотро ҳангоми таълифи пажӯҳишоти ҷамъбасти оид ба таърихи физика дар Тоҷикистон ва берун аз он, ҳангоми хондани фанҳои элективӣ ва курсҳои махсус МТМУ ва МТОК-и кишвар, хусусан дар факултет ва риштаҳои таҳассуси физикӣ метавон истифода бурд.

Матни рисола пурра инъикоскунандаи мазмуну мундариҷа ва мақсаду вазифаҳои дар мавзӯ баррасишаванда мебошад. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз муқаддима, ду боби иборат аз шаш параграф, хулосаҳои ҷудогонаи ҳар боб, хулосаи умумӣ ва рӯихати адабиёт иборат аст.

Дар муқаддима интихоби мавзӯ, аҳамияту дараҷаи омӯзиш, ҳадаф ва вазифаҳои таҳқиқ, аҳамияти илмию назариявӣ ва амалии кор пурра асоснок ва муайян карда шудааст.

Дар боби аввал “Таҳлили илмӣ-таърихии давраҳои асосии концепсияи фазо ва вақт”, ки аз 3 зербоб иборат аст, «Марҳилаҳои асосии рушди фикру андеша дар бораи фазо ва вақт дар замонҳои қадим», «Андешаҳои ниёғони асримиёнагии форс-тоҷик дар бораи фазо ва вақт» ва «Тасаввурот ва омӯзиши мафҳуми фазо-вақт дар таърихи назарияи нисбият дар МТМУ» хеле хуб ва фаҳмо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Муаллифи диссертатсия дар боби аввали рисолаи худ дуруст кайд мекунад, ки таҳлили илмӣ-таърихии мақулаҳои фазо ва вақт барои амиктару фарохтар омӯхтани назарияи нисбият (НН) гуфтан мумкин аст, нақши аввалиндараҷа мебошад. Воқеан, яке аз масъалаҳои душворфаҳмии НН барои физикдонон огоҳии ғайрикофии онҳо аз курси геометрия, ба хусус геометрияи ғайриевклидӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯ, омӯзиши дурусти мақулаҳои фазо ва вақт аз лиҳози таърихӣ ва илмӣ, бо суҳанони дигар, таҳлили пайваستاи ташаккули ин мафҳумҳои муҳимми физикӣ, фалсафӣ ва математикӣ яке аз масъалаҳои асосии таърихи физика ҳисобида мешавад.

Боби дуёми диссертатсия, ки низ аз се зербоб иборат аст, «Ташаккули фаҳмиши таърихии фазой-вақтӣ дар сатҳи олами кабир (ОК) ва олами сағир (ОС)» ном дорад. Дар боби мазкур муаллиф доир ба масъалаҳои «Фаҳмиши мафҳумҳои умумии фазо ва вақт ҳангоми омӯзиши НН бо маълумоти таърихӣ», «Ташаккулёбии қонуниятҳои фазой-вақтӣ ҳангоми омӯзиши қисмҳои физика» ва «Мухтасари таърихи назарияи нисбият аз Нютон то Эйнштейн ва баъд аз ӯ» маълумоти муфид додааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

- таҳаввул ва инкишофи таърихи физика дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва хориҷи кишвар, ташаккули омӯзиши таърихи ПН, ННХ ва ННУ ва самаранокии истифодаи он ҷиҳати омӯзиши донишҳои физикӣ барои бунёди ҷомеаи нав дар ҷумҳурӣ манфиатовар мебошад;
- таърихи азхудкунии донишҳои физикӣ ва махсусан дарки ПН, ННХ ва ННУ дар ҷараёни таълими физика дар ҷумҳурӣ – ҷузъе аз таърихи ташаккули илму техникаи тоҷик буда, оmodасозии мутахассисони баландихтисоси соҳаи таърихи физика дар ҷумҳурӣ мебошад;
- дар фаҳмиш ва азхудкунии мафҳумҳои фазо ва вақт, ПН, ННХ ва ННУ дар соҳаи таърихи физика аҳамияти арзанда дорад, ки дарку таълими он дар МТМУ ва МТОК-и кишвар вазифаи мутахассисони соҳа аст, ки ин масъала дар рисолаи мазкур ҳагталимкон баррасӣ гардидааст;
- тайёр кардани мутахассисони соҳаи таърихи физика омили муҳимми инкишофи илму техника дар ҷумҳурӣ мегардад;

ташаккул ва рушди таърихи физика дар Тоҷикистон маҳсули меҳнати донишмандони табиатшинос ва махсусан мутахассисони соҳаи таърихи илм ба шумор меравад;

Хулосаи бобҳо ҳамчун натиҷаҳои таҳқиқот дар охири рисола муҳтавои асосии диссертатсияро хеле муфассал инъикос намудааст, ки аз он иҷмолан ба таври зайл хулосагирӣ кардан мумкин аст:

1. Омӯзиши таърихи ташаккул ва рушди мақулаҳои «фазо» ва «вақт» дар дунёи қадим: Юнони Қадим ва Ҳиндустони Қадим. Муқаррар шуд, ки ҷӣ

тавре ки муҳаққиқони аврупоигаро иддао доранд, Юнони Қадим ягона «гаҳвораи илм» набуда, балки масъалаҳои атомистии марбут ба мақулаҳои фазо ва вақт дар Ҳиндустони Қадим низ рушд карда будааст. Ҳатто дар баъзе маврид, андар шинохти таълимоти атомистӣ Ҳиндуёни қадим омӯзишу пажӯҳиши худро амиқтару густурдатар баён кардаанд.

2. Муқаррар карда шуд, ки ниёгони тоҷикон дар асрҳои миёна масъалаҳои дарк, таълим ва таҳқиқи мақулаҳои фазо ва вақтро нисбат ба донишмандони пешинаи худ (юнониёну ҳиндуён) аз лиҳози илмӣ, ба хусус, физикӣ, натавонанд фалсафӣ дақиқтар мавриди баррасӣ қарор додаанд.

3. Масъалаи баррасии мақулаҳои фазо ва вақт ва ҳатто иртиботи онҳо бо ҳайуло аз ҷониби ниёгони асримиёнагии форс-тоҷик бори аввал дар таърихи илм ва техника баён гардида, ҳамчунин собит карда шуд, ки «вақт»-и нютонӣ дар физикаи классикӣ як ҷузъи «вақт»-и Абубакри Розӣ мебошад.

4. Инчунин собит карда шуд, ки ниёгони асримиёнагии мо бори аввал вожаи “нисбӣ” будани мақулаҳои «фазо» ва «вақт»-ро дар таърихи илм ва техника мавриди баррасӣ қарор додаанд.

5. Масъалаи «охирнокӣ» (маҳдудияти) суръати рӯшноӣ ва ҳатто муқоисаи суръати рӯшноӣ бо суръати садо низ аз ҷониби ниёгони асримиёнагии тоҷик, дар мисоли осори Абӯалӣ ибни Сино ба миён омадааст.

6. Сабабҳои фаҳмишу татбиқи мақулаҳои фазо ва вақт дар ҷаҳорҷӯбаи донишҳои физикаи классикӣ муайян карда шуд.

7. Ҳолати масъала дар физика ва фалсафа омӯхта шуда, нақши муҳими мақулаҳои фазо ва вақт дар ҷаҳонбинии физикию фалсафӣ ва математикии хонандагону донишҷӯёни МТМУ ва МТОК ошкор карда шуд.

8. Зарурати рушди тасаввуроти муосир дар бораи мақулаҳои фазо ва вақт ва мафҳуми фазоӣ-вақтӣ дар фаҳмиши дурусту комили маъноҳои ПН, НН, ННХ ва ННУ муайян карда шуд.

9. Дар асоси таҳлили маънои физикии ННХ ва ННУ имконияти роҳҳои осони дарку фаҳмиши мақулаҳои фазо ва вақт дар таърихи илм ошкор карда шуд.

10. Зарурату имконияти донишазхудкунии хонандагону донишчӯёни МТМУ ва МТОК дар мавриди омӯзиши НН, ННХ ва ННУ бидуни дониستاني таърихи мақулаҳои фазо ва вақт имконнопазир аст ва хулосаи муҳим ин аст, нақши таърихи ҳар илм барои дониستاني қонуниятҳои ҳамон илм аҳамияти аввалиндараҷа дошта, ҳатто бидуни дониستاني таърихи илм ҳуди илмро омӯхтан низ имконнопазир аст.

11. Бо роҳи омӯзиши таърихи ташаккул ва инкишофи мақулаҳои фазо ва вақт, мафҳуми фазоӣ-вақтӣ мазмуни физикии ННХ, ННУ ва тафовуту доираи татбиқи физикаи классикӣ ва релятивистӣ шарҳ дода шудааст.

Дар натиҷа муаллиф тавсияи истифодаи амалии кори диссертатсионии худро хеле назаррас ба таври зайл баён кардааст:

1. Омӯзиш, пажӯҳиш ва шарҳи амиқу густурдаи таъриху ташаккули мақулаҳои фазо ва вақт берун аз ҷаҳорҷӯбаи таълимоти аврупогароӣ зарур аст. Дар ин самт омӯзишу пажӯҳиши афкори физикию фалсафии донишмандони Шарқи Қадим: Ҳиндустону Бобулистону Эрону Мисру Чини Қадим, ба назари мо, сафҳаҳои таърихи илму техникаро пурратар мегардонад.

2. Ба хусус омӯзишу пажӯҳиши амиқи осори табиётшиносӣ ва риёзии ниёғони асримиёнагии тоҷикон бар мабной сарчашмаҳои муътамади камтаҳқиқ ва ҳатто дар аксари маврид таҳқиқнашуда, аҳамияти хоси таърихӣ-илмӣ дорад. Ногофта намонад, ки ҳатто баъзе сарчашмаҳои ба хати кириллӣ чопшудаи ниёғони мо, ки бо заҳмату кӯшишҳои шарқшиносону таърихшиносон ва гоҳо адабиётшиносону файласуфон, гуфтан мумкин аст, аз назари илмҳои табиётшиносӣ ва риёзӣ ва техникӣ тамоман кам таҳқиқ шудаанд, омӯхта шаванд.

3. Ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои ПН, НН, ННХ ва ННУ месазад, ки ба таърихи рушди мақулаҳои фазо ва вақт, ҷигунагии мафҳуми фазоӣ-вақтӣ диққати махсус дода шавад.

4. Барои омӯзишу пажӯҳиши таърихи физика ба омӯзиши осори табиётшиносӣ ва риёзӣ ва фалсафии ниёғони асримиёнагии форс-тоҷик

аҳамият дода, пайдарпайии ташаккул ва инкишофи мафҳумҳои физикиро аз дунёи қадим ба Аврупои асримиёнагӣ мантиқан мавриди баррасӣ қарор додан лозим аст.

5. Барои дуруст ва амиқ сарфаҳм рафтани ННХ ва ННУ донишҷӯёни таърихи ташаккули мақулаҳои фазо ва вақт, мафҳуми фазоӣ-вақтӣ ва ҳамчунин нақши суръати рӯшноӣ дар физикаи релятивистӣ зарур аст.

6. Дар курсҳои физикаи МТМУ ба омӯзиши ҳандасаи ғайриевклидӣ, татбиқи доираи геометрияҳои евклидӣ ва ғайриевклидӣ ва нақши ҳандасаи ғайриевклидӣ барои шарҳи НН, ННХ ва ННУ аҳамияти ҷиддӣ додан лозим аст.

7. Дар доираи МТМУ ташкил кардани курсҳои махсуси таърихи физика, математика, геометрия ва дар он ҷудо кардани соатҳои муайян доир ба саҳми ниёгони асримиёнагии форс-тоҷик дар пешрафти донишҳои табиӣ-шиносӣ риёзӣ аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд.

Бояд гуфт, ки маҷмӯи натиҷаҳои дар ҷараёни таҳқиқоти назариявӣ амалӣ ҳосилшуда доир ба таърихи назарияи нисбият, нақши мақулаҳои фазо ва вақт дар фаҳмиши назарияи нисбият барои навиштани курсҳои махсуси таърихи илм ва техника тавсияи муфиде барои донишҷӯён, унвонҷӯён, магистрантон ва докторантон оянда оид ба ихтисоси 07.00.10 таърихи илм ва техника (илмҳои физика) ба шумор меравад.

Умуман рисола бо забони содаю фаҳмои илмӣ таълиф гардида, ҳадафи мавзӯро пурра тавсиф мекунад.

Дар баробари муваффақиятҳои назаррас ба сифати эрод чанд нуқтаро таъкид кардан ба манфиати қор хоҳад буд.

1. Ҳам дар диссертатсия ва ҳам дар автореферат гоҳо мафҳуми «мақула» ва гоҳо мафҳуми «консепсия» истифода шудааст. Хуб мебуд, ки муаллиф ҳамеша як мафҳум ва беҳтараш мафҳуми «мақула»-ро истифода мекард, зеро он ба тарғиби вожаҳои илмӣ забони тоҷикӣ бештар мувофиқат дорад.

2. Беҳтар мебуд, ки муаллиф қиёси таҳлилии мақулаҳои фазо ва вақтро аз назари донишмандони асримиёнагии тоҷик бо фаҳмиши аврупоии асрҳои миёна мухтасаран баррасӣ менамуд.

3. Агарчанде пайдарпаии баёни ҳадафи рисола ва гузариши бобҳои зербобҳои дуруст тасниф гардида, дар ниҳоят хулосаҳои муҳим ва тавсияҳои зарурӣ нишон дода шудаанд, вале, ба назари мо, баёни бештари хулосаи мухтасари ҳар боб дар охири бобҳои ва вобастагии онҳо бо хулосаи умумӣ ва тавсифи пешниҳоди муаллиф қиммати рисола боз ҳам арзишманд мегардонид.

4. Дар автореферат ва диссертатсия баъзе хатогиҳои имлоӣ ва техникаӣ ба ҷашм мерасанд.

Албатта эродҳои овардашуда ҷузъӣ буда, характери тавсиявӣ доранд ва ба арзиши воқеии назариявӣ амалии рисола таъсире надоранд, аз ин рӯ меарзад гуфт, ки муаллиф метавонад дар таҳқиқоти ояндаи худ онҳоро ба назар гирад.

Қобили тазаккур аст, ки муаллифи диссертатсия Қурбонов Д.М. дар натиҷаи пажӯҳишоти худ қомилан дуруст пешниҳод намудааст, ки ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои принсипи нисбият, назарияи нисбият, назарияи нисбияти хос ва назарияи нисбияти умумӣ меарзад, ки ба таърихи рушди мақулаҳои фазо ва вақт, ҷиғунагии мафҳуми фазоӣ-вақтӣ диққати махсус дода шавад. Инчунин барои дуруст ва амиқ сарфаҳм рафтани ННХ ва ННУ донишҷӯи таърихи ташаккули мақулаҳои фазо ва вақт, мафҳуми фазоӣ-вақтӣ ва ҳамчунин нақши суръати рӯшноӣ дар физикаи релятивистӣ зарур аст.

Мазмуну муҳтавои рисола бо фишурдаҳои он, ки ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ таълиф гардидаанд, мувофиқати қомил дошта, мундариҷаи қорро яққоя бо мақолаҳои таълифнамудаи унвонҷӯӣ, ки фарогири 13 адад мебошанд, пурра инъикос мекунанд.

Рисолаи диссертатсионии Қурбонов Диловаршо Мирзоевич дар мавзӯи «Аз таърихи мақулаҳои фазо ва вақт дар фаҳмиши назарияи нисбият» таҳқиқоти илмӣ-таҳассусии анҷомёфта ҳисобида шуда, аз ҷиҳати арзиши

назарӣ ва амалӣ ҷавобгӯ ба талаботи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, муаллифи он сазовори соҳиб шудан ба дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.10 – таърихи илм ва техника (илмҳои физика) мебошад.

Муқарризи расмӣ:

профессори кафедраи алгебра ва геометрияи

ДДБ ба номи Носири Хусрав, номзади

илмҳои физикаю математика ва доктори

илмҳои педагогӣ, профессор Сатторов Абдурасул Эшбекович

25.08.2023.

Суроға: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш.Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67.

Тел: (+992) 987 67 57 73, E-mail: asattorov@mail.ru

Имзои д.и.п., профессор А.Э. Сатторовро тасдиқ мекунам:

Сардори Шуъбаи кадрҳо ва корҳои махсуси

Донишгоҳи давлатии Бохтар

ба номи Носири Хусрав

Шукурзод Ҷ.А.

28.08.2023.